PAPUR TYSTIOLAETH YSGRIFENEDIG I'R PWYLLGOR LLYWODRAETH LEOL A THAI

Gweinidog y Gymraeg ac Addysg: Mawrth 2021

Cyflwyniad

Mae'r papur hwn yn darparu tystiolaeth ar gyfer y Pwyllgor cyn imi fynychu cyfarfod ar 23 Mawrth 2021. Roedd y gwahoddiad yn gofyn am drafodaeth ar Ail Gartrefi.

Fforddiadwyedd, Ail Gartrefi a'r Gymraeg

Mae cryn sylw wedi bod ledled Cymru, y DU a thu hwnt, i'r anawsterau y gall pobl – yn enwedig pobl ifanc eu cael wrth geisio prynu neu rentu tai fforddiadwy o ansawdd. Yn aml, yng ngorllewin Cymru, mae'r anawsterau hynny ynghlwm wrth faterion sy'n ymwneud ag ail gartrefi. Mae hyn yn codi cwestiynau am gynaliadwyedd ein cymunedau yn ogystal â'r ffaith nad yw cartrefi gwag yn ychwanegu dim at fywyd cymunedol.

Rydym eisoes wedi cynnig dull o weithio tair haen sy'n ceisio mynd i'r afael â materion craidd fforddiadwyedd, ail gartrefi a'r iaith Gymraeg. Bydd Gweinidog newid Hinsawdd yn cyflwyno gwybodaeth am y cynlluniau hyn mewn mwy o fanylder yn ei phapur tystiolaeth i'r pwyllgor hwn. Ond hoffwn nodi bod y cyhoeddiad fod ardal Dwyfor wedi cael ei ddewis fel ardal beilot yn un arwyddocaol. Mae Dwyfor wrth gwrs yn un o gadarnleoedd y Gymraeg - ble mae'r Gymraeg yn rhan annatod o fywyd beunyddiol, yma hefyd ceir clwstwr o gymunedau sydd â dwysedd uchel o ail gartrefi. Mae'n allweddol bwysig wrth i ni dreialu nifer o ymyraethau ein bod yn creu sail dystiolaeth gryfach o effeithiau posib ar yr economi leol, ein cymunedau a'r iaith Gymraeg.

Mae'r meysydd sydd yn gysylltiedig â fforddiadwyedd, ail gartrefi ar iaith Gymraeg yn feysydd sydd wedi galw am i ni gydweithio agos ar draws y Llywodraeth. Yn hynny o beth, rydym wedi sefydlu grŵp Gweinidogol i drafod a chydweithio er mwyn creu datrysiadau a symud gwaith polisi hwn yn ei flaen. Yn ychwanegol i hyn, mae grŵp trawsadrannol o swyddogion yn cyfarfod yn rheolaidd ac rwyf hefyd yn cadeirio grŵp trawsbleidiol mewn cydweithrediad â'r Gweinidog Newid Hinsawdd, y Gweinidog Cyllid a Llywodraeth Leol a Gweinidog yr Economi. Rydym hefyd yn gweithio'n agos gyda'r Aelod Dynodedig ar hyn fel rhan o'r Cytundeb Cydweithio.

Yn fy araith *'Mae'r Gymraeg yn perthyn i ni gyd',* amlygais yr amrywiol heriau sy'n wynebu'r Gymraeg. Rwy'n cydnabod y bygythiad i'n cymunedau Cymraeg yn enwedig y rheiny sydd â niferoedd uwch o ail gartrefi. Yn hynny o beth, rwyf yn awyddus i ddatblygu amrywiaeth eang o gynlluniau i fynd i'r afael â'r heriau hyn a dyma yw sail y Cynllun Tai Cymunedau Cymraeg.

Cynllun Tai Cymunedau Cymraeg

Rwyf yn arwain ar y gwaith o greu Cynllun Tai Cymunedau Cymraeg sydd yn un o brif flaenoriaethau Llywodraeth Cymru fel y'i nodir yn ein *Rhaglen Lywodraethu 2021-2026*. Bwriad y cynllun yw cyflwyno pecyn o ymyraethau ynghyd ag ystyried sut y gallai'r ymyraethau cenedlaethol (dull tair haen) weithredu fel pecyn cytbwys i ddiogelu cymunedau

Cymraeg. Drwy hyn, rydym am sicrhau eu bod yn gymunedau cynaliadwy a hyfyw ar gyfer cenedlaethau'r dyfodol, lle gall y Gymraeg ffynnu.

Yn ei adroddiad, a gomisiynwyd gan Academi Hywel Teifi, *'Ail Gartrefi: Datblygu polisïau newydd yng Nghymru,'* darparodd Dr Simon Brooks ddadansoddiad cytbwys o effeithiau posibl niferoedd mawr o ail gartrefi ar ein cymunedau. Amlinellodd hefyd yr heriau sy'n wynebu cymunedau Cymraeg a'r angen i gynnal a diogelu'r cymunedau hynny.

Mae targedau *Cymraeg 2050* i gyrraedd miliwn o siaradwyr erbyn 2050 a dyblu'r defnydd dyddiol o'r Gymraeg, yn rhoi naratif clir ynghylch cyfeiriad polisi iaith. Mae'n cynnig cyd-destun i'r nod llesiant cenedlaethol yn Neddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015, sef *Cymru â diwylliant bywiog lle mae'r Gymraeg yn ffynnu*. Er mwyn i'r strategaeth lwyddo, mae angen inni gydweithio ar draws y llywodraeth a hynny ar lefel leol a chenedlaethol. Bydd gofyn mynd i'r afael yn holistaidd â materion polisi sydd o bwys strategol i'r iaith, sef:

- Pwysigrwydd cynnal y Gymraeg fel y brif iaith a siaredir mewn cymunedau yn y gorllewin a'r gogledd-orllewin.
- Mwy o gyfleoedd i blant ac oedolion ddysgu ac i'r rhai sydd eisoes yn dysgu neu sydd eisoes yn siarad yr iaith, ddefnyddio'r Gymraeg yn gyson ble bynnag y maent yn byw yng Nghymru.

Heb ddiogelu cymunedau daearyddol sy'n ieithyddol hyfyw yn y gorllewin a'r gogledd-orllewin, bydd llai o gyfleoedd i bobl ddefnyddio'r iaith mewn sefyllfaoedd cymdeithasol pob dydd. Mae hynny yn ei dro yn bygwth siglo sylfeini'r gwaith o greu siaradwyr newydd ledled Cymru. Felly mae angen inni ganolbwyntio ar gynnal gwead cymdeithasol y cymunedau Cymraeg hyn ac osgoi sefyllfa lle nad yw'r ddysgl yn wastad, lle bydd yr iaith gymunedol yn newid o'r Gymraeg i'r Saesneg ar gyfradd uwch.

Bydd y Cynllun Tai Cymunedau Cymraeg yn gweithio'n agos gyda'r peilot yn Nwyfor ac mae'n bosibl y byddai rhai o'r ymyraethau a gynigir yn cael eu treialu yn Nwyfor hefyd.

Yr ymyraethau arfaethedig a fydd yn llunio'r Cynllun Tai Cymunedau Cymraeg

Roedd y ddogfen ddrafft yn cynnig amrywiaeth eang o gynlluniau a allai ymrymuso cymunedau i sicrhau cyflenwad o dai fforddiadwy yn lleol, cryfhau'r sail economaidd a chreu cyfleoedd i'r Gymraeg ffynnu.

Mentrau cymdeithasol a chwmnïau cydweithredol a arweinir gan y gymuned

Mae cwmnïau cydweithredol a mentrau cymdeithasol eisoes yn rhan bwysig o'r tirwedd cymdeithasol ac economaidd yng Nghymru. Rydym wedi hen arfer â chymunedau yn dod ynghyd i ddiogelu gwasanaethau ac amwynderau lleol, yn ogystal ag elwa ar adnoddau naturiol sy'n dod â buddion economaidd i gymunedau lleol. Ceir enghreifftiau o fentrau cymdeithasol cymunedol: Cwmni Bro Ffestiniog, Partneriaeth Ogwen a Galeri yng Nghaernarfon, sy'n dangos sut y gall mentrau cymdeithasol gefnogi a darparu gwasanaeth gwerthfawr i ardal leol. Mae'r Gymraeg yn rhan greiddiol o'r sefydliadau ac yn cynnig cyfleoedd gwaith o ansawdd da, sy'n cefnogi'r economi leol. Byddwn yn annog cymunedau eraill i ddilyn eu hesiampl drwy gynnig cymorth ac arweiniad er mwyn helpu i sefydlu cwmnïau cydweithredol a mentrau cymdeithasol cymunedol. Bydd y Gymraeg yn rhan annatod o'r busnes cymdeithasol, a'r nod fydd mynd y tu hwnt i'r ardaloedd hynny.

Ein nod yw adeiladu ar y gwaith da sydd eisoes yn digwydd yng Nghymru drwy ddarparu adnoddau ychwanegol er mwyn helpu i ysgogi a llywio'r gwaith hwn mewn cymunedau Cymraeg. Bydd y cymorth hwn yn cynnig cyfleoedd i gymunedau, lle mae gwasanaethau sylfaenol yn debygol o ddiflannu, i ddatblygu mentrau cymdeithasol, creu cyfle i greu menter o'r newydd i gryfhau sylfaen yr economi leol ac i ddatblygu mentrau tai cydweithredol wedi'u harwain gan y gymuned.

Busnesau cymdeithasol: y sector twristiaeth

Mewn ymateb i bandemig COVID-19, mae nifer o syniadau wedi'u datblygu er mwyn i gymunedau lleol elwa ar y galw am lety gwyliau tymor byr. Mae enghreifftiau o fusnesau llety gwyliau tymor byr a thai bynciau (*bunkhouses*) i dwristiaid yn seiliedig ar y gymuned yn cynnwys Pengwern, Caban Gerlan a Menter y Plu. Rydym am archwilio ffyrdd o gefnogi mentrau cymdeithasol cymunedol er mwyn sefydlu a datblygu busnesau llety gwyliau tymor byr fel y gall elw busnesau gael ei ail-fuddsoddi i brynu stoc bellach a fydd ar gael i bobl leol ei rentu ar sail gymdeithasol. Os bydd y model hwn yn llwyddiannus, gellir ei ymestyn i gynnwys perchenogaeth gymunedol ehangach o fewn y diwydiant twristiaeth.

Grŵp Llywio Gwerthwyr Tai

Mae gwerthwyr tai yn rhan allweddol o'r farchnad eiddo. Mae llawer o'r cwmnïau gwerthu tai mewn ardaloedd gwledig, ar hyd yr arfordir ac mewn ardaloedd Cymraeg wedi bod yno ers amser maith. Mae ganddynt gryn dipyn o arbenigedd a gwybodaeth, gan ddarparu gwasanaeth gwerthfawr i'r cymunedau lleol y maent yn eu gwasanaethu. Gall y ffordd y caiff eiddo ei ddisgrifio, a'r manylion a rennir am y gymuned leol, ddylanwadu wrth roi cyd-destun defnyddiol i ddarpar brynwyr – a hynny ar yr eiddo a'r ardal; cyn iddynt wneud penderfyniad terfynol p'un a ydynt eisiau prynu eiddo ai peidio.

Y nod yw adeiladu ar y gwaith sydd eisoes yn digwydd i godi ymwybyddiaeth o'r Gymraeg a'r cymunedau lleol y lleolir eiddo ynddynt. Ceir enghraifft lle mae gwerthwyr tai, awdurdodau lleol a'r Mentrau Iaith wedi bod yn cydweithio gyda Llywodraeth Cymru drwy ddosbarthu pecynnau gwybodaeth leol. Mae'r rhain yn rhoi gwybodaeth bwysig a defnyddiol i bobl sy'n bwriadu prynu o eiddo yn yr ardal.

Ein bwriad yw sefydlu Grŵp Llywio Gwerthwyr Tai ar gyfer cymunedau Cymraeg – er mwyn hwyluso ymchwil a phrosiectau newydd posibl a all gael eu datblygu mewn partneriaeth â gwerthwyr tai lleol a rhanddeiliaid allweddol eraill.

'Chwarae teg' i bobl leol sydd am brynu a rhentu

Yn y farchnad fel ag y mae, deallwn y pryderon bod rhai eiddo yn cael eu gwerthu neu eu gosod cyn iddynt gael eu rhestru ar y farchnad. Tynnwyd sylw at hyn mewn ardaloedd lle mae'r galw am eiddo yn uchel. Efallai na fydd pobl leol yn ymwybodol bod eiddo ar fin cael ei roi ar y farchnad. Mae rôl allweddol gan werthwyr eiddo ac felly byddwn yn archwilio cyfleoedd i gydweithio a hwy ynghyd â rhanddeiliaid allweddol megis arwerthwyr tai fel bod modd i eiddo gael ei hysbysebu am gyfnod cyfyngedig i bobl leol yn gyntaf. Byddai hyn yn rhoi'r cyfle i bobl o ardal wedi'i diffinio'n glir weld yr eiddo a gwneud y trefniadau ariannol angenrheidiol i'w brynu neu ei rentu. Yn yr un modd, petai cwmni cydweithredol lleol yn awyddus i brynu eiddo, byddai hyn yn cynnig amser digonol i'r cwmni baratoi pecyn ariannol. Fel y nodwyd, cynllun gwirfoddol fyddai hwn mewn partneriaeth a gwerthwyr eiddo a rhanddeiliaid allweddol eraill a bydd angen ei gynllunio a'i dreialu'n ofalus.

Llysgenhadon Diwylliannol

Mae Cymru yn wlad groesawgar ac rydym yn annog pobl sy'n ymweld â Chymru neu sy'n penderfynu symud i Gymru i ymddiddori yn ein hiaith a'n diwylliant unigryw. Er mwyn hwyluso hyn ymhellach, hoffem sefydlu rhwydwaith o Lysgenhadon Diwylliannol a fydd yn mynd ati'n rhagweithiol i hyrwyddo ein diwylliant, ein treftadaeth a'r Gymraeg. Mae eco-amgueddfeydd LIVE yn rhaglen ddiddorol sy'n ceisio cefnogi cymunedau arfordirol ym Mhen Llŷn a Phenrhyn Iveragh yn Iwerddon i hyrwyddo eu hasedau naturiol a diwylliannol, gan greu cyfleoedd ar gyfer twristiaeth gynaliadwy. Byddwn yn ystyried beth fydd yr eco-amgueddfeydd yn ei ddysgu o'u hymyraethau ac yn gwneud defnydd o'u profiadau.

Comisiwn ar gymunedau Cymraeg

Byddwn yn sefydlu comisiwn er mwyn diogelu dyfodol yr iaith fel iaith gymunedol. Bydd y comisiwn yn arwain ar ddadansoddiad sosio-ieithyddol o sefyllfa'r iaith yn ein cymunedau. Bydd y comisiwn yn datblygu model i gyflwyno tystiolaeth i awdurdodau lleol ar hyfywedd yr iaith yn y cymunedau y maent yn eu gwasanaethu. Bydd yn ystyried yr heriau y mae cymunedau Cymraeg yn eu hwynebu ac yn meithrin gwell dealltwriaeth o'r heriau ieithyddol, sosio-economaidd ac ailstrwythuro cymdeithasol a wynebir yn sgil COVID-19 a gadael yr Undeb Ewropeaidd. Bydd y comisiwn yn gwneud argymhellion polisi.

Yn sail i hyn, bydd y comisiwn yn dadansoddi canlyniadau Cyfrifiad 2021 er mwyn cael gwell dealltwriaeth o'r newid ieithyddol a fu dros y degawd diwethaf. Yn sgil hyn, bydd yn ystyried pa ymyraethau sydd eu hangen heddiw, ac yn sicrhau bod ymyraethau polisi yn y dyfodol yn seiliedig ar dystiolaeth gadarn. Mae'r gwaith hwn yn gysylltiedig â datblygu modelau sy'n helpu i ddiffinio ardaloedd o ddiddordeb a sensitifrwydd ieithyddol. Y bwriad yw nodi'n glir pa ymyraethau a chymorth sydd eu hangen yn yr ardaloedd hyn i ddiogelu'r iaith, a sut y caiff yr ymyraethau hyn eu defnyddio o safbwynt diogelu a gwarchod iaith ynghyd a sicrhau bod nodau polisi yn cael eu cyflawni.

Rwyf eisoes wedi cyhoeddi y bydd Dr Simon Brooks yn cadeirio'r comisiwn a byddaf yn gwneud cyhoeddiad yn fuan ar weddill aelodau'r comisiwn.

Tai, Gwaith ac Iaith

Mae angen cynnal economi gref a bod â chyflenwad digonol o dai fforddiadwy er mwyn creu sylfaen i alluogi i'r Gymraeg ffynnu. Un o'r prif heriau y mae cymunedau Cymraeg, gwledig ac ar hyd yr arfordir yn ei hwynebu yw'r ffaith fod pobl ifanc yn allfudo ac yn gadael yn barhaus. Mae sawl rheswm yn gyfrifol am hyn – nid dim ond prinder swyddi neu dai fforddiadwy – ac mae'n ymwneud â phobl yn dyheu am gael profiadau newydd, yn gymdeithasol ac yn addysgol. Rydym yn croesawu cyfleoedd i'n pobl ifanc gyflawni eu nodau addysgol ymhellach, ennill sgiliau gwerthfawr a chael profiad gwaith, yng Nghymru a thu hwnt. Dylem hefyd gefnogi'r bobl ifanc hynny sydd am barhau i fyw yn y cymunedau lle cawsant eu magu yn ogystal â chreu a chefnogi cyfleoedd i bobl ddychwelyd.

Ariannwyd Rhaglen Arfor gan Lywodraeth Cymru i dreialu dulliau arloesol o hyrwyddo entrepreneuriaeth, twf busnes a chydnerthedd cymunedol tra'n cefnogi'r Gymraeg. Mae'r rhaglen wedi targedu cymorth yng Ngwynedd, Ynys Môn, Ceredigion a Sir Gaerfyrddin ac fe'i cyflwynwyd dros gyfnod o ddwy flynedd 2019-20 a 2020- 21 gan y 4 awdurdod lleol sy'n gweithio ar brosiectau lleol a chydweithredol. Fel rhan o'r rhaglen, neilltuwyd cyllid ar gyfer gwerthusiad annibynnol o'r rhaglen ddwy flynedd, a gyhoeddwyd ym mis Hydref 2021.

Mae gwaith yn cael ei wneud ar gynigion ar gyfer rhaglen Arfor 2 mewn cydweithrediad â'r Aelod Dynodedig, Cefin Campbell AS fel rhan o'r Cytundeb Cydweithio rhwng Llywodraeth

Cymru a Phlaid Cymru. Byddwn yn ystyried profiadau'r rhaglen flaenorol a chanfyddiad gwerthusiad ohoni ac sy'n ategu gweithgarwch arall perthnasol sy'n bodoli eisoes neu sydd wedi'i drefnu. Fel rhan o'r gwaith hwn, ystyrir datblygu cyfres briodol o fesurau perfformiad ar gyfer y rhaglen.

Yn 2019, sefydlodd Gweinidog y Gymraeg a Chysylltiadau Rhyngwladol ar y pryd Fwrdd Crwn Economi a'r Iaith. Roedd yn cynnwys cynrychiolwyr awdurdodau lleol, arweinwyr ac ymarferwyr polisi datblygu economaidd a chynllunwyr iaith. Bellach caiff y Bwrdd Crwn ei gadeirio gen i. Mae'r Bwrdd Crwn wedi argymell nifer o gamau a all gefnogi'r economi wledig a chreu'r amodau cywir i'r iaith ffynnu. Mae nifer o'r cynigion hyn eisoes yn cael eu datblygu neu wrthi'n cael eu rhoi ar waith. Byddwn yn ehangu rôl y Bwrdd Crwn i gynnwys tai. Bydd y Bwrdd Crwn Economi, Tai a'r Iaith newydd hefyd yn gyfrifol am oruchwylio'r gwaith o weithredu'r Cynllun Tai Cymunedau Cymraeg.

Enwau Lleoedd

Mae enwau lleoedd yn rhan gynhenid o dirwedd ddiwylliannol a hanesyddol Cymru, yn lleol ac yn genedlaethol. Maent yn arbennig o bwysig i naws weledol a chlywedol cadarnleoedd y Gymraeg, a chydnabyddwn pa mor bwysig yw hi i drysori'r cyfoeth o enwau lleoedd Cymraeg.

Er mwyn mynd i'r afael â'r heriau sy'n gysylltiedig ag enwau lleoedd, byddwn yn archwilio sut mae awdurdodau lleol yn cyflawni eu rolau yn y maes hwn. Byddwn yn ystyried y defnydd diweddar o gyfamodau i ddiogelu enwau tai ac archwilio sut y gellir defnyddio'r rhain yn ehangach yn y dyfodol. Yn ganolog i hyn oll byddwn yn ystyried ffyrdd newydd o godi ymwybyddiaeth o'r Rhestr o Enwau Lleoedd Hanesyddol a'i hyrwyddo.

I gloi

Fe ddaeth yr ymgynghoriad ar y Cynllun Tai Cymunedau Cymraeg i ben ar 22 Chwefror. Rydym ar hyn o bryd yn dadansoddi'r ymatebion i'r ymgynghoriad. Ar ôl cwblhau'r gwaith hwn, byddaf yn gwneud datganiad pellach â chyhoeddi'r pecyn o ymyraethau, byddwn yn datblygu fel rhan o'r Cynllun Tai Cymunedau Cymraeg.

Jeremy Miles AS
Gweinidog y Gymraeg ac Addysg